

УДК 343.14:343.72

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.71-76

В. І. Галаган,*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
кримінального процесуального права,**Національний університет**«Києво-Могилянська академія»**email: galaganvi@ukma.edu.ua***ORCID ID 0000-0001-8224-0099;****О. О. Балацька,***кандидат юридичних наук,**старший інспектор відділення**моніторингу працевлаштування**та зв'язків з випускниками,**Національна академія внутрішніх справ**email: balatska1985@gmail.com***ORCID ID 0009-0008-0561-9220**

ВСТАНОВЛЕННЯ ЧАСУ ТА МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ЯК СКЛАДОВИХ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті звернено увагу на важливість встановлення й доказування окремих складових події кримінального правопорушення, а саме часу та місця його вчинення. Висвітлені окремі напрями встановлення часу та місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. Зазначено про важливість проведення детального допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного. Наголошено на потребі у дослідженні матеріальної обстановки вчинення шахрайства, зокрема на огляді мобільних телефонів учасників події та фіксації наявних дзвінків і SMS-повідомлень, вивченні даних камер спостереження, витребуванні відомостей про оголошення через гучномовець. Особливу увагу звернено на потребі у встановленні місця вчинення шахрайства з метою визначення підслідності органу досудового розслідування, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження за цим фактом.

Ключові слова: *шахрайство на об'єктах залізничного транспорту, обставини, що підлягають доказуванню, подія кримінального правопорушення, час, місце вчинення шахрайства, підслідність.*

Постановка проблеми та її актуальність. Під час розслідування шахрайства на залізничному транспорті необхідно передусім установити подію кримінального правопорушення, яка пов'язана зі змінами в навколишньому середовищі. Усі елементи механізму вчинення злочину, відображаючись у навколишньому середовищі, утворюють найрізноманітніші сліди, досліджуючи які, отримуємо інформацію як про саму подію, так і про її учасників. Для того щоб довести в діях шахрая наявність події кримінального правопорушення, необхідно, відповідно до пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України, встановити час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення. Відсутність або недоведеність хоча б однієї зі складових цього елементу предмета доказування свідчить про відсутність події кримінального правопорушення загалом і може зумовити навіть закриття кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку проблем методики розслідування шахрайства зробили В. П. Бахін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Ю. Шепітько, фундаментальні роботи яких є підґрунтям для розгляду проблем доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. Дослідженню шахрайства на дисертаційному рівні присвятили свої праці Т. О. Мудряк (2013), К. О. Чередник (2019), Т. О. Калюга (2019), інші науковці, однак предметом їхніх досліджень була методика розслідування шахрайства загалом чи окремих його груп. Натомість

недослідженими залишалися питання доказування шахрайства саме на об'єктах залізничного транспорту.

Мета статті. Висвітлення окремих напрямів встановлення часу та місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складових події кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню відповідно до пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе значення для доказування події кримінального правопорушення має *час* його вчинення – певний проміжок (частина року, місяця, тижня, доби), впродовж якого особа вчиняє передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність (незалежно від моменту настання суспільно небезпечних наслідків) [10, с. 386].

Під час розслідування шахрайства на залізничному транспорті встановлення моменту часу означає визначення початку злочинної діяльності, моменту початку шахрайства та його закінчення. Часовий інтервал – це певний часовий проміжок учинення шахрайства, наприклад проміжок часу обрання потерпілого, знайомства потерпілого із шахраєм. Часові відносини виникають у процесі знайомства потерпілого та шахрая і тривають до моменту заволодіння майном потерпілого.

Вивчення проблеми часу в загальній характеристиці злочинів є багатоаспектним, оскільки його встановлення, як слушно зауважує В. О. Коновалова, може визначати, власне, можливість вчинення злочину; за який проміжок часу особа могла вчинити злочин; установити наявність професійних навичок підозрюваного; спростувати заяву про алібі тощо [2, с. 27].

Час учинення злочину, на думку В. Ю. Шепітька, є не лише елементом криміналістичної характеристики шахрайства, він дає змогу встановити послідовність, розвиток різних явищ і процесів у часі [8, с. 295]. Крім того, встановлення часу допомагає з'ясувати черговість розвитку досліджуваних явищ і процесів, а виявлення взаємозв'язку та взаємозумовленості напряду пов'язано із з'ясуванням того, яка подія відбулася раніше (або пізніше) за іншу або що вони відбувалися одночасно.

У ході розслідування фактів шахрайства на залізничному транспорті час учинення кримінального правопорушення можна встановити у процесі допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного. Зокрема, під час допиту потерпілого необхідно встановити, коли до нього підійшов підозрюваний, скільки тривало їхнє спілкування та коли відбувся безпосередньо факт учинення шахрайства. Встановленню часу вчинення шахрайства може сприяти допит свідків, які перебували неподалік і спостерігали, що відбувається навколо, та з певних суб'єктивних причин запам'ятали, коли саме сталася подія кримінального правопорушення. Під час проведення допиту підозрюваного з'ясовують момент виникнення злочинного умислу, момент обрання жертви й момент учинення шахрайства.

Поширеними є ситуації, коли допитуваний не може повідомити точний час учинення злочину. У цих випадках йому варто поставити конкретизуючі, спрямовані на уточнення окремих фактів і нагадуючі запитання, що викликають асоціації з подією, яку з'ясовують, чим допомагають пригадати значимі для справи обставини [6, с. 414]. Такі запитання сприяють акцентуванню пам'яті допитуваного, пригадуванню важливих для визначення часу вчинення кримінального правопорушення відомостей.

Інколи пригадати час учинення шахрайства на залізничному транспорті допомагають певні факти. Наприклад, допитуваний перебував поблизу табло руху потягів і запам'ятав, на яких коліях перебували потяги, що мали прибути чи відправлялися. Можливо, допитуваний почув оголошення через гучномовець, зміст якого запам'ятав. За цих умов для встановлення часу вчинення шахрайства направляють запит до дирекції залізничного вокзалу з метою встановлення часу настання цих фактів на підставі службової документації. Згідно з наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 року № 1196 «Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України» на залізничних станціях ведуть відповідну документацію, у якій фіксують записи всіх оголошень через гучномовець [5]. Відповідно до Інструкції з руху поїздів і маневрової роботи на залізниці України, затвердженою наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 31 серпня 2005 року № 507, інформацію про точний час прибуття на залізничну станцію також фіксують у службовій документації [1].

Для встановлення часу вчинення кримінального правопорушення можна витребувати записи з камер відеоспостереження, які розміщено на залізничних вокзалах, перонах. На них

може бути зафіксовано безпосередній факт учинення шахрайства й інші важливі обставини (зокрема, наявність свідків події, яких реально встановити й допитати: працівники залізниці, закладів громадського харчування, транспорту тощо).

Результати здійсненого нами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень засвідчують, що шахрайство на залізничному транспорті вчиняють як у денний (63 %), так і в нічний (37 %) час. У денний час вчиняють шахрайство, удаючи продаж якісних товарів, збирання пожертвувань, передавання речей, обмін валюти. Натомість у нічний час найбільш поширеним є вчинення шахрайства, коли вдають нагальну потребу зателефонувати знайомим. Такі випадки трапляються й у денний час, проте вночі тривалий період очікування потяга сприяє знайомству, розпиванню спиртних напоїв, а згодом і вчиненню цього кримінального правопорушення.

Встановити час учинення шахрайства на залізничному транспорті можна шляхом фіксації інформації в мобільному телефоні, оскільки до вчинення, під час учинення, після вчинення шахрайства на телефон могли надходити дзвінки, що автоматично зафіксовані. Проте, згідно із законодавством, дозвіл на роздруківку телефонних розмов може надати лише апеляційний суд, що є ускладненою і тривалою процедурою. Тому з метою економії часу й оптимізації розслідування можна провести огляд мобільного телефону, щоб за наявними дзвінками та SMS-повідомленнями встановити конкретний час учинення шахрайства. Звісно, таку процесуальну дію можна провести лише за наявності самого мобільного телефону.

Під час доказування певних категорій кримінальних проваджень (зокрема, вбивства) точне встановлення часу його вчинення є обов'язковим. Водночас у процесі доказування тривалих кримінальних правопорушень незначної чи середньої тяжкості, до яких належать і шахрайства, припустимо визначити певний проміжок часу (години, дні, а подеколи й місяці), впродовж якого їх учинено. В одних випадках розслідуванням шахрайства встановлюють певний проміжок часу – від однієї до декількох годин, у других випадках – день вчинення шахрайства, а в третіх – лише приблизно місяць конкретного року.

Під час розслідування фактів шахрайства на залізничному транспорті поряд з іншими складовими події кримінального правопорушення (часом, способом учинення) важливе значення має визначення *місця* вчинення шахрайства. Місце злочину – простір, зокрема територія місцевості, лінія кордону, ділянка земної, водної поверхні чи повітря, простору, приміщення або транспортний засіб, де були розпочаті, продовжені, закінчені чи припинені злочинні дії [9, с. 728].

Місце вчинення як елемент події кримінального правопорушення та його криміналістичної характеристики містить значний обсяг цінної інформації щодо способу вчинення, слідової картини, особи злочинця, а також особи потерпілого за наявності в його діях ознак віктимної поведінки. Встановлення місця вчинення кримінального правопорушення допомагає з'ясувати, як відбувалася подія, хто міг бути до неї причетним, де розшукувати ймовірного шахрая; які залишено матеріальні сліди, причинно пов'язані зі злочинною подією, де їх можна виявити, як зафіксувати й вилучити; хто міг бачити подію кримінального правопорушення, а згодом під час досудового розслідування перевірити отримані фактичні дані.

Місце події є зовнішнім виявом внутрішнього змісту події кримінального правопорушення, це може бути певна ділянка території чи приміщення. Із цього приводу Н. І. Клименко слушно зазначала, що є «рухливі» місця події: залізничні чи трамвайні вагони, автомобілі, морські й річкові судна [3, с. 3]. Тому місце вчинення шахрайства має важливе значення, оскільки є джерелом певних слідів, що відображають механізм злочинної події, взаємини злочинця та жертви. Водночас під час розслідування цього кримінального правопорушення місце його вчинення та місце події не завжди збігаються, адже шахрайство можуть вчиняти впродовж тривалого проміжку часу, за який долають певну відстань. Тому нагальною є необхідність установити саме місце вчинення шахрайства, після чого вирішувати питання про підслідність матеріалів кримінального провадження.

Відповідно до частин 1, 3 статті 218 КПК України досудове слідство провадять у тому районі, у якому вчинено кримінальне правопорушення. Коли місце його вчинення невідоме, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор, ураховуючи місце виявлення кримінального правопорушення, місце перебування підозрюваного чи більшості свідків, місце закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

Про потребу у встановленні місця вчинення кримінального правопорушення опосередковано йдеться в частині 5 статті 214 КПК України. У цій нормі зазначено, що до ЄРДР вносять, зокрема, дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; стислий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР, затвердженим наказом Генерального прокурора України від 30 червня 2020 року № 298 [4]. До цих обставин належать ті з них, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема відомості про місце вчинення кримінального правопорушення.

Транспортна залізнична мережа України охоплює шість регіональних залізниць: Донецьку, Львівську, Одеську, Південну, Південно-Західну та Придніпровську, а також інші підприємства й організації єдиного виробничо-технологічного комплексу, що забезпечують перевезення вантажів і пасажирів. Кожна із цих залізниць обслуговує певні області України, але найбільшою станцією з відправлення пасажирів у дальньому та приміському сполученнях є м. Київ.

Щодо вантажних перевезень, залізниці України донедавна посідали четверте місце на Євразійському континенті, поступаючись, зокрема, залізницям Китаю та Індії [7].

Транспорте сполучення має екстериторіальний характер, лінійні межі транспортних магістралей не збігаються з адміністративними межами адміністративно-територіальних утворень. Наприклад, одна залізниця може перетинати території декількох областей України, а структурні підрозділи – дислокуватися на території цих областей. З огляду на ці обставини визначення та фіксація місця вчинення кримінального правопорушення важлива насамперед для встановлення територіальної підслідності органів досудового розслідування Національної поліції України.

У зв'язку зі специфікою діяльності підрозділів Національної поліції України з розслідування аналізованого кримінального правопорушення іноді встановити місце вчинення шахрайства можливо лише після детального допиту потерпілого, підозрюваного, свідків. Під час допиту варто поступово й детально опитати про місце знайомства, місце переговорів і безпосереднє місце вчинення шахрайства. Це може бути одне місце або ж декілька, тому його встановлення є важливим для досудового розслідування та проведення необхідних процесуальних дій, насамперед для проведення огляду. Допитувати потерпілого рекомендують якомога швидше після того, як стало відомо про вчинений щодо нього факт шахрайства. Ці показання є не лише більш правдивими, а й містять значну кількість деталей, які запам'яталися потерпілому та про які він має можливість повідомити слідчому.

Типовими місцями вчинення шахрайства на залізничному транспорті є залізничні вокзали, привокзальні площі, потяги, електропоїзди – місця масового скупчення людей, де шахрай може розраховувати на широкий вибір жертви і водночас обстановку, яка ускладнює запам'ятовування його зовнішнього вигляду, надає можливість швидко зникнути з місця події та не бути затриманим. Крім того, на залізничних вокзалах більшість людей перебуває у стомленому стані, коли їх пильність послаблена, і цей фактор значно полегшує процес введення їх в оману. У них майже завжди із собою є гроші, необхідні для придбання квитків на потяги, харчових продуктів, особистих речей, для поїздки у відрядження чи на відпочинок. Щоб згаяти час, такі пасажирів ходять вокзалом або ж очікують потяг, перебуваючи в розслабленому стані, яким як сприятливою обставиною для знайомства користуються шахраї з метою подальшого їх обману. Тож пасажирів залізничного транспорту цілодобово потрібно бути обережними, уважними й мобілізованими, щоб не стати потерпілими від шахрайства.

Близько чверті шахрайств учиняють у рухомому складі, зрідка – на привокзальних ділянках. Якщо місцем учинення кримінального правопорушення є потяги, органи досудового розслідування й суду намагаються максимально деталізувати місцеперебування потерпілого та шахрая під час учинення злочинних дій із тим, щоб правильно визначити підслідність і підсудність матеріалів кримінального провадження.

Висновки. Отже, визначення часу вчинення кримінального правопорушення є важливим фактором для з'ясування всіх його обставин. Час у допустимих межах (певний проміжок хвилин, годин чи навіть днів або тижнів) має бути встановлено за кожним фактом учинення шахрайства як важлива складова події кримінального правопорушення як елементу обставин, що підлягають доказуванню. Такою самою важливою складовою є також і місце вчинення

кримінального правопорушення. Належне, всебічне й повне проведення його огляду подеколи може орієнтувати слідчого на виявлення відомостей про осіб, які чули або спостерігали подію та можуть повідомити певні відомості про неї. Дослідження отриманих даних із місця події, правильна їх інтерпретація надають можливість з'ясувати її характер, можливі місця розташування слідів і визначити найімовірніші напрями подальшого розслідування. Детальне вивчення комплексу інформації, виявленої на місці події, під час проведення допиту й інших початкових слідчих (розшукових) дій, простежування логіки зв'язків між окремими слідами в реальній чи уявній їх схемі сприяють відшукуванню фактів, на підставі яких буде висунуто слідчі версії та складено план подальшого розслідування. Натомість невстановлення часу та місця вчинення кримінального правопорушення є суттєвою прогалиною досудового розслідування й у ряді випадків може зумовити прийняття процесуального рішення про закриття кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкція з руху поїздів і маневрової роботи на залізницях України : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 31 серп. 2005 р. № 507. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0507650-05>
2. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монография. Харьков : Факт, 2001. 311 с.
3. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
4. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене наказом Генерального прокурора України від 30 червня 2020 року № 298. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n7>
5. Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 груд. 2006 р. № 1196. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07>
6. Ряшко О. В. Допит свідка та потерпілого на стадії досудового розслідування: юридично-психологічний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 409–415.
7. Укрзалізниця. Загальна інформація. URL : http://uz.gov.ua/about/general_information/
8. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Курс лекцій. Издание четвертое. Харьков : Одиссей, 2011. 368 с.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 / голова редкол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. 758 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 6 / голова редкол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004, 2004. 768 с.

REFERENCES

1. Instruktsiia z rukhu poizdiv i manetrovoi roboty na zaliznytsiakh Ukrainy [Instructions for Train Movement and Shunting Operations on the Railways of Ukraine] : nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy vid 31 serp. 2005 r. № 507. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0507650-05>
2. Konovalova V. E. (2001). Ubyistvo: yskusstvo rassledovaniia [Murder: The Art of Investigation] : monohrafiia. Kharkov : Fakt, 311 p.
3. Ohliad mistisia podii pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv [Examination of the Crime Scene in the Investigation of Certain Types of Crimes] : nauk.-prakt. posib. / za red. N. I. Klymenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 216 p.
4. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia, zatverdzhene nakazom Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 30 chervnia 2020 roku № 298 [Regulation on the Unified Register of Pre-Trial Investigations, the Procedure for its Formation and Maintenance, approved by the Order of the Prosecutor General of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n7>
5. Pravyla perevezennia pasazhyriv, bahazhu, vantazhobahazhu ta poshty zaliznychnym transportom Ukrainy [Rules for the Carriage of Passengers, Baggage, Cargo, and Mail by Railway Transport in Ukraine] : nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy vid 27 hrud. 2006 r. № 1196. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07>

6. Riashko O. V. (2009). Dopyt svodka ta poterpiloho na stadii dosudovoho rozsliduvannia: yurydychno-psykholohichni aspekt [Examination of Witnesses and Victims in the Pre-Trial Investigation Stage]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. P. 409–415.

7. Ukrzaliznytsia. Zahalna informatsiia. [Ukrzaliznytsia. General Information]. URL : http://uz.gov.ua/about/general_information/

8. Shepitko V. Yu. (2011). Krymynalystyka. Kurs lektsyi. [Criminalistics. Course of Lectures]. Yzdanye chetvertoe. Kharkov : Odyssei, 368 p.

9. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] : v 6 t. T.3 / holova redkol. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Ukr. entsykl., 2001. 758 p.

10. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] : v 6 t. T.6 / holova redkol. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Ukr. entsykl., 1998–2004, 2004. 768 p.

V. I. Galagan, O. O. Balatska. ESTABLISHING THE TIME AND PLACE OF COMMITTING FRAUD ON RAILWAY TRANSPORT OBJECTS AS COMPONENTS OF A CRIMINAL OFFENSE EVENT

The article highlights the importance of establishing and proving specific elements of a criminal offense, particularly the time and place of its occurrence. It explores various approaches to determining the time and location of fraudulent activities on railway transport objects. The article also underscores the significance of conducting detailed interviews with victims, witnesses, or suspects. Furthermore, it emphasizes the importance of investigating the material circumstances surrounding the commission of fraud, including examining the mobile phones of individuals involved in the incident to record calls and SMS messages, analyzing surveillance camera data, and obtaining information about announcements made through loudspeakers. Special attention is given to the need to determine the location where the fraud took place to establish the jurisdiction of the pre-trial investigative authority authorized to conduct criminal proceedings related to this specific incident.

Key words: fraud on railway transport objects, circumstances subject to proof, criminal offense, time, place of fraud, jurisdiction.

Стаття надійшла до редакції 21 лютого 2024 року